

5. Певзнер, М.С. Дети-олигофрены / М.С. Певзнер. – М. : АПН РСФСР 1959.
6. Пинский, Б.И. Формирование двигательных навыков учащихся вспомогательной школы / Б.И. Пинский. – М. : Педагогика, 1977. – 128 с.
7. Выготский, Л.С. Дефект и сверхкомпенсация / Л.С. Выготский // Проблемы дефектологии / М., 1995.
8. Гальперин, П.Я., Талызина, Н.Ф. Современное состояние теории поэтапного формирования умственных действий / П.Я. Гальперин, Н.Ф. Талызина // Вестник МГУ. Сер. 14. – 1979. - № 4. – С. 54-63.
9. Гладкая, В.В.. Социально-бытовая подготовка воспитанников специальных (коррекционных) образовательных учреждений VIII вида : метод. пособие. – М. : НЦ ЭНАС, 2006.
10. Девяткова Т.А. «Социально-бытовая ориентировка в специальных (коррекционных) образовательных учреждениях VIII вида»: пособие для учителя». - М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004

МРНТИ 14.29.27

УДК 376.33

Байдильдинов Т.Ж.¹, Бактореева Р.Б.²,

¹ғылыми жетекшісі, п.ғ.к., қауымдастырылған профессор,

²7М01902 –Арнайы педагогика: Логопедия мамандығының 1-курс магистранты, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан

НАШАР ЕСТИТІН БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ҮНДІ ДЫБЫСТАРДЫ ДҰРЫС АЙТУҒА ҮЙРЕТУ ЖҰМЫСЫ

Аңдатпа

Мақалада айтылу бұзылыстарын уақтылы және тиімді түзетудің маңыздылығы қарастырылады. Дыбысты қате айту, сөйлеудің жиі кездесетін бұзылыстарының бірі болып табылады.

О. В. Правдина атап өткендей, бастауыш сынып оқушыларының дұрыс дыбыс айтылмауы барлық дыбыстарға қатысты болуы мүмкін, бірақ көбінесе үнді дыбыстарында кездеседі – 37,5 (логопед М. А. Александровскаяның 5-9 жас аралығындағы балаларға арналған мәліметтері жылдар.). Нәтижесінде жазуда әртүрлі қателер пайда болады және дыбыстық талдаудың бұзылуының ауырлығына байланысты білім алуында да қиындықтар болуы мүмкін, сондықтан дыбысты қою ғана емес, сонымен қатар дағдыландыру да маңызды.

Бастауыш мектеп жасындағы есту қабілеті нашар балалардың айтылу ерекшеліктері, сондай-ақ есту қабілеті нашар балалардың сөйлеу бұзылыстарын түзету үшін жеке сабақтарда қолдануға болатын инновациялық тәсілдер қарастырылады.

Қазіргі әлемде өмір бір орында тұрмайды, қоғам күн сайын дамып келеді. Жұмыстың маңыздылығы сөйлеудің айтылу жағының бұзылуын түзету, атап айтқанда, Авторлық ойындар мен әдістерді, сондай-ақ инновациялық тәсілдерді қолдану арқылы бастауыш сынып оқушыларында үнді дыбыстарды қою және дағдыландыру бойынша түзету-дамыту жұмысының тиімділігін арттыру болып табылады.

Кілт сөздер: дыбыстардың айтылуының бұзылуы, дыбыс айтылу бұзылыстарын түзету, инновациялық тәсілдер, дыбыстың айтылу бұзылыстарын түзетуде инновациялық тәсілдерді қолдану.

Байдильдинов Т.Ж.¹, Бактореева Р.Б.²,

¹научный руководитель, к.п.н, ассоциированный профессор,
²магистрант 1 курса по специальности 7М01902 – Специальная педагогика: Логопедия,
КазНПУ имени Абая., г. Алматы, Казахстан

РАБОТА НАД СОНОРНЫМИ ЗВУКАМИ СЛАБОСЛЫШАЩИХ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

В статье рассматривается важность своевременной и эффективной коррекции нарушений произношения. Неправильное звукопроизношение, которое так же до сих пор называют косноязычием, является одним из самых частых нарушений речи.

Как отмечает О.В. Правдина неправильное произношение у младших школьников может встречаться в отношении всех звуков, но чаще же всего оно встречается в сонорных звуках – 37,5% (данные логопеда М.А. Александровской для детей в возрасте 5–9 лет.). В результате этого появляются различные ошибки в письме, причем, в зависимости от тяжести нарушения звукового анализа, они могут быть единичными или довольно распространенными, следовательно, важно звук не только поставить, но и автоматизировать.

Рассмотрены особенности произношения слабослышащих детей младшего школьного возраста, а также инновационные подходы, которые можно использовать на частных занятиях для коррекции речевых нарушений слабослышащих детей. В современном мире жизнь не стоит на месте, общество развивается с каждым днем. Важность работы заключается в повышении эффективности коррекционно-развивающей работы по исправлению нарушений произносительной стороны речи, в частности по постановке и автоматизации сонорных звуков у слабослышащих учащихся начальных классов посредством применения авторских игр и приемов, а также инновационных подходов.

Ключевые слова: речевые нарушения, коррекция речевых нарушений, инновационные методы, применение инновационных методов коррекции речевых нарушений.

Baidildinov T.Zh.¹, Baktoreeva R.B.².

¹scientific supervisor, associate professor,

*²1st year master's student in specialty 7M01902 – Special pedagogy: Speech therapy, Abay
KazNPU, Almaty, Kazakhstan*

WORK ON SONIC SOUNDS OF HEARING-IMPAIRED PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract

The article considers the importance of timely and effective correction of pronunciation disorders. Malfunctioning of the sound, which is still called cosnopaganism, is one of the most common speech impairments.

As O.V. Pravdin notes, incorrect pronunciation in younger schoolchildren may occur in relation to all sounds, but most often it is found in sonic sounds - 37.5% (data from speech therapist M.A. Alexandrovskaya for children aged 5-9 years.). As a result, there are various errors in writing, and, depending on the severity of the impairment of sound analysis, they can be single or quite common, therefore, it is important to put the sound not only, but also to automate.

Features of pronunciation of hearing-impaired children of primary school age are considered, as well as innovative approaches that can be used in private classes for correction of speech disorders of hearing-impaired children. In today's world, life moves on, society develops with each passing day. The importance of the work lies in increasing the effectiveness of corrective and developmental work to correct speech disorders, in particular, the production and automation of sonic sounds in the hearing-impaired primary school students through the use of author's games and techniques, as well as innovative approaches.

Key words: speech disorders, correction of speech disorders, innovative methods, application of innovative methods for correction of speech disorders.

Кіріспе. Есту қабілеті бұзылған балалардың сөйлеуін дамытудағы маңызды міндеттердің бірі - дыбыстың дұрыс айтылуын қалыптастыру. Сөйлеудің дыбыстық жағы бұл - зерттеуде жан-жақты және кешенді талдауды қажет ететін зерттеудегі өте күрделі құбылыс. Дыбыстардың айтылуындағы кемшіліктерді жою әдістері жеткілікті түрде құрастырылған. Ауызша сөйлеу тіліндегі бұзылыстарды жою ерекшеліктерін көптеген логопедтер мен дефектологтар зерттеген, соның ішінде, атап айтсақ: М.М.Алексеева, А.Г.Богомолова, К.П.Беккер, Л.С.Волкова, О.С.Жукова, М.Ф.Фомичева, В.И.Бельтюкова, К.А.Волкова, Н.Ф. Слезина. Есту қабілеті бұзылған балалардың ауызша сөйлеуін қалыптастыру әдістерін Н.А.Рау, Е.Ф.Рау, Н.И.Белова, Е.И.Леонгард, А.Д.Салахова, Н.Д.Шматко, Т.В.Пельмская және т.б. [1,2.] сипаттаған.

Зерттеу материалдары. Ең алдымен, дыбыстардың бұзып, дұрыс емес айтылуын белгілеу үшін - грек әліпбиінің әріптерінің қосындысы «-изм» жұрнағы арқылы жасалған халықаралық терминдер қолданылатынын атап өткен жөн. Олар келесідей ерекшеленеді - сигматизм, ротацизм, ламбдацизм, иотацизм, гамматизм, хитизм. Дыбысты ауыстырып айту байқалған жағдайда ақаудың атына «-пара» жұрнағы қосылады - парасигматизм, параротацизм және т.б. (Л.С. Волкова, С.Н. Шаховская, 2002). [3]

Егер «үнді дыбыстарды бұзып айту» туралы айтатын болсақ, онда [р] дыбысының айтылуындағы әртүрлі ақаулар ротацизм деген атаумен байланыстырылады. Артикуляциялық жұмыстың, әсіресе тілдің (тілдің барлық бұлшықеттері қатысады) күрделілігіне байланысты ротацизмнің көптеген түрлері байқалады. Мысалы, логопед А.Я. Яунберзинь ротацизмнің 28 нұсқасын тіркеді. Ең жиі кездесетіндері: [р] дыбысының болмауы (дыбыстың толық болмауы немесе оның орнына дауысты дыбыстың болуы), мұрынмен айтылуы, тамақпен айту (велярлық немесе увулярлық), бір екпінді, дауыссыз, еріндік [р] айтылуы. Параротацизмнің де көптеген нұсқалары кездеседі, олар - р-д, р-й, р-л, р-ль, р-н, р-г, р-ы ауыстырып айту.

[Л] дыбысының айтылуындағы барлық бұзылушылықтар ламбдацизм атауымен байланыстырылады. Ламбдацизмнің үш түрі бар: [Л] дыбысының жоқтығы немесе дауысты дыбыстың үстеме түрі, [л] дыбысының билабиальды немесе лабиальды-тістік айтылуы, мұрынмен айтылуы - л-нг; параламбдакизмдер: л-д, л-л' (әртүрлі дәрежедегі жұмсақ айту), л-р, л-в, л-н, л-ы немесе у. [4]

Т.Б. Филичева, Н.А. Чевелева, Г.В. Чиркина атап көрсеткендей баланың есту қызметінің қалыпты даму процесінде бірқатар кезеңдерді бөліп көрсетуге болады: а) туылғаннан кейінгі алғашқы сағаттарда баланың дыбысқа қарапайым реакциясы (шартсыз рефлексстер сияқты), қатты дыбыстарға, шуға реакция беру, ему қозғалысы кезіндегі өзгерістер, пульсацияның, тыныс алудың өзгеруі; б) 3-ші айда балада дыбыстарды қаттылығы мен тембріне қарай ажырата білу қабілеті қалыптасады; в) 10-11 айда сөздер мен сөз тіркестерін, интонация мен дауыс ырғағы бойынша ажырата білу дағдысы қалыптасады; г) сөйлеудің одан әрі қалыптасу кезеңінде есту қызметінің бірте-бірте жетілуінің арқасында сөйлеудің дыбыстық құрамын қабылдау жақсарып, ана тілінің барлық фонемаларын есту арқылы ажырату қабілеті қалыптасады. Бұл балалардың сөйлеуін табысты дамытудың қажетті шарттарының бірі [5].

Сонымен қатар, Р.М. Боскис (1988 ж.) былай деп жазады: «Есту анализаторы басқа анализаторларға қарағанда сөйлеу тілінің дамуы мен қызмет етуінде шешуші рөл атқарады. Сондықтан көбіне есту анализаторында бұзылысы бар баланың дамуындағы ерекше бұзылыстар оның сөйлеуінің даму ерекшеліктерімен байланысты». Автор есту мен сөйлеудің бір-бірімен өте тығыз байланысты екенін де есте ұстаған жөн деп көрсетеді. Есту қабілетінің зақымдануы сөйлеу тілінің дамуындағы бұзылушылықтарға әкеліп қана қоймайды, сонымен қатар есту анализаторының жұмысы сөйлеудің даму деңгейіне тығыз байланысты. Сөйлеу

тілі неғұрлым бай болса, оны қабылдау үшін толық емес есту анализаторын пайдалану оңайырақ болады.

Т.Б. Филичева, Н.А. Чевелева, Г.В. Чиркина (1989) бойынша есту қабілеті бұзылған балалардың сөйлеу тіліне тән кемшіліктерге мыналар жатады: а) жиі айтылатын дыбыстарды шатастырып айту, ұяң дыбыстармен қатаң дыбыстарды, ысқырық дыбыстар мен ызың дыбыстарды; б) кейбір дыбыстарды басқа дыбыстармен алмастыру жиі кездеседі, мысалы, ысқырық-ызың дыбыстарды қабысып-жарып шығатын дыбыстармен және т.б.; в) дыбыстарды алмастырып айту («доп орнына топ, диван орнына «типан»); дауыстың бұзылуы; г) аффикаттардың кеш қалыптасуына байланысты құрамдас дыбыстардың бірінің болмауы; д) дыбыстарды бұзып айту. Осымен қатар есту қабілеті бұзылған балалар текелесі дыбыстарды (р, л, ч, ш, ц, т.б.) айта алмайды. Бұл авторлардың пікірінше, есту қабілеті нашар балалардың сөйлеуі жалпы дыбыстарды бұзып айтумен және нашар интонациямен сипатталады. Мұндай балалардың дауысы жәй, сөйлеу қарқыны әдетте баяу болады. [6]

Л.С. Волкова мен С.Н. Шаховская жазғандай (2002), «есту қабілеті нашар адамдарда сөйлеу дыбыстарының есту дифференциациясы ең алдымен олар қабылдайтын дыбыс жиіліктерінің диапазонының шектелуіне байланысты зардап шегеді. Сонымен қатар, балаларда сөйлеу-есту анализаторының орталық бөлімінде аналитикалық-синтетикалық белсенділіктің дамуының қайталама жетіспеушілігі байқалады, бұл мидың шеткі жағынан келетін есту тітіркендіргіштерінің «сапасының нашарлығына» байланысты.

Л.В. Нейман және В.И. Белтюков (1958 ж.) есту қабілетінің I дәрежедегі нашарлауы бар балалар құлақ қалқанының жанында айтылған сөздерде дауыссыз дыбыстардың 75%-дан аспайтынын ажыратады. Сонымен қатар, қазірдің өзінде құлақтан 0,5 м қашықтықта дауыссыз дыбыстарды ажырату қабілеті 60% -ға дейін, ал 2 м қашықтықта - тіпті 40% -ға дейін төмендейді. Бұл жағдайда біртұтас сөйлеуді қабылдау тек сөйлеуді толық меңгерген балалар өздерінің сөздері мен сөз тіркестерінің біртұтас бейнелеріне сүйенетіндіктен ғана мүмкін болады, бұл оларға естімей, түсінбей қалған сөздерді (көбінесе қате) өз бетінше ойлап түсінуге мүмкіндік береді. Егер бала толыққанды сөйлеуді білмесе, онда мұндай өз бетінше ойлап түсіну мүмкін болмайды. Сондықтан есту бұзылысы бірдей, бірақ сөйлеу қабілетінің дамуы әртүрлі балалар сөйлеу дыбыстарын әр түрлі деңгейде қабылдайды. Осы себепті есту қабілетінің жоғалу дәрежесі бірдей болса да, есту қабілеті бұзылған балаларға арналған мектептің екінші бөлімінің оқушыларында сөйлеу дыбыстарын есту дифференциациясының жағдайы бірінші бөлімнің оқушыларына қарағанда жалпы алғанда әлдеқайда нашар болады [7].

Дегенмен, есту қабілеті бұзылғандарға арналған мектептің бірінші бөлімінде де Л.Г. Парамонова (1981), жоғары сынып оқушыларының 78%-дан астамы 4-тен 45 жұпқа дейінгі дауыссыз дыбыстарды есту арқылы ажыратпайтынын, ж және ш дыбыстарын есту арқылы ажыратуда қиындық тудыратынын, (мысалы шар – жар сияқты сөздерде) атап көрсеткен.

Л.В. Нейманның зерттеулері бойынша (1961), ысқырықты және ызың дыбыстарды қабылдау есту қабілеті бұзылған бірінші топ оқушылары үшін де қиын болып табылады. Бұл сөйлеу тілінің таза акустикалық ерекшеліктерімен қатар, бұл дыбыстардың айтылуында салыстырмалы түрде кеш ажыратыла бастайтындығынан көрінеді. Мұнда сөйлеу-моторлы анализаторының естіп сөйлеу анализаторына тежеу әсерін беретінін байқаймыз. Бірінші бөлімде есту қабілеті нашар оқушыларға дауыссыз дыбыстардың басқа фонетикалық топтарын ажырату әлдеқайда жеңіл болады.

Л.В. Нейман (1961) және Л.Г. Парамонова (1981) есту қабілеті бұзылған мектеп оқушыларының сөйлеу қабілетінің бұзылуы туралы деректер келтіреді. Олар, әсіресе, дауыссыз дыбыстарды ғана емес, тіпті дауысты дыбыстарды да есту қабілеті бұзылған екінші топ оқушылары арасында дыбыстардың айтылуы нашарлайтынын атап өтті. Дегенмен, нашар еститін балаларға арналған мектептердің бірінші тобында, тіпті жалпы білім беретін мектептердің өзінде дыбысты айтуда бұзылушылықтар байқалады. II топтағы есту қабілетінің бұзылысы бар балаларда дыбыстардың айтылуында полиморфты бұзылулар

байқалады, оның ішінде дыбыстардың көптеген фонетикалық топтары болады (әр оқушыда орта есеппен 11 дыбыс бұзылысы). Тіпті бірінші топтағы есту қабілеті бұзылған балаларда артикуляциялық кешен ғана емес, сонымен қатар салыстырмалы түрде қарапайым артикуляциялық дауыссыз дыбыстардың (еріндік, еріндік-тістік, алдыңғы тістік д, т, және т.б.) айтылуы да бұзылады. Олардың бұзылуының негізі тек сөйлеу-есту аппаратының ғана емес, сөйлеу тілі анализаторының да төмен өнімділігінен де болады [8].

Яғни, көріп отырғанымыздай, барлық авторлар есту қабілеті нашар балаларда дыбыс айтылуының қалыптасуы өзінің «жетекші рөлін» атқара алмайтын сөйлеу аппараты анализаторының нашарлығына байланысты нормадан айтарлықтай ауытқулармен сипатталатынын көрсетеді.

Бала сөйлеу дыбысын қабылдай алмайды, оны ұқсас дыбыстардан ажырата алмайды, өз бетінше меңгеріп, дұрыс айта алмайды. Есту қабілеті нашар балалар сөйлеу тілі анализаторының құрылымы мен жұмысында бұзылуларды сезінуі мүмкін, бұл дыбыстардың айтылуында да қиындықтар тудыруы мүмкін. Солардың ішіндегі негізгілері:

- есту қабілетінің кемдік дәрежесі баланың естуі неғұрлым ауырлаған сайын, соғұрлым сөйлеуі де қиындайды;

- есту қабілетінде ақаулықтың пайда болу уақыты: егер баланың есту қабілеті 3 жасынан кейін бұзылған болса, онда оның сөйлеу тіліндегі сөз тіркестері болмашы ауытқулармен сөздігінде, грамматикалық құрлысында, дыбыстарда айтуына болуы мүмкін. Егер есту қабілеті мектеп жасында зақымданса, онда сөйлеу тіліндегі жақсы меңгерілген сөз тіркестеріндегі қателер негізінде ұяң дауыссыздардың қатаюынан екпінсіз буындардың түсініксіз айтылуынан, сөйлеу тілі мүшелері әрекеттерінің кеміскіленуінен көрінеді. Есту қабілетінің ерте жасындағы кемуі сөйлеу тілінің өте қатты бұзылуына әкеліп соғады;

- есту қабілеті зақымданғаннан кейін баланың өсіп жетілу жағдайында: уақытысында бастаған түзету оқуы жұмыстың шамалы ғана нәтижелілігін береді;

- нашар еститін баланың физикалық және психикалық жағдайы балалардың денелерінің әлсіреуі, психиялық белсенділігінің аздығынан сөйлеу тілінің қалыптасуында белсенділік кемірек болады.

Ерте жасынан сөйлеу тілінен айырылған нашар еститін балалардың көп жағдайларда лексикасы, грамматикасы, фонетикасы толық дамымайды. Сөзді толық естіп қабылдамауы сөздік қорының кедейленуіне, шатастырылуына, тіпті қолданып жүрген сөзінің маңызын жетік білмейтіндігіне әкеліп соғады.

Нашар еститін балалардың сөйлеу тілінің грамматикалық құрлысының қалыптасу дәрежесі сол жастағы бір қалыпты өсіп келе жатқан дені сау балалардың дәрежесімен бірдей сипатталады. Естілуіндегі сөздердің түсініксіздігі олардың жалғауларындағы, жұрнақтарындағы, қосымшаларындағы ерекшеліктері сөздің грамматикалық түрлерін бөлшектеуге, сөздердің арасындағы грамматикалық байланыстарын меңгеруге кедергі жасайды. Күрделі қателер әр қалай болады. Мысалы, септелуіндегі, қиысуындағы қателер бір сөзден тұратын сөйлемді қолдануына кең көлемдегі сөздер тізбегін қолдануларында да байқалады [9].

Сөйлеу тілінің фонетикалық жағындағы дыбыстардың айтылуында буындық құрамы әр түрлі сөздерді қайталаула толып жатқан қателер жіберіледі және артық дыбыстармен толтырылады. Есту қабілеті нашар балалар фонетикасы жағынан ұқсас, мағынасы әр түрлі сөздерді айтылуында жиі шатастырады.

Бұл жерде кемістіктерінің ерекшеліктері төмендегідей болып бөлінеді:

- а) ұяңды қатаң, ысқырықты ызың, жуанды, жіңішке дыбыстармен шатастырады;
- б) бір дыбысты екіншісімен алмастыратыны жиі кездеседі, мысалы с-з, т-д және тағы басқалары;
- в) ұяңдалып айтылу ақаулығы; жіңішкеріп айтылу ақаулығы;
- г) аффрикатты дыбыстардың кеш қалыптасуына байланысты дыбыстар құрамындағы біреуінің жоқ болуы;

д) шатастырылып айтылатын дыбыстар.

Мұнымен қатар есту қабілеті нашар балалар сқйлеу тілі мүшелеріндегі күрделі дыбыстардың айтылуын меңгере алмайды /р, л, ч, ц, ж, т, б/.

Сөйлеу тілін қалыптастыру жұмысы мынадай бөлімдерден тұрады:

- артикуляциялық аппарат мүшелерінің қозғалыстарын дамыту (артикуляциялық гимнастика);

- балалармен ана тілінің фонетикалық жүйесін меңгеру бойынша сабақтар (дауысты және дауыссыз дыбыстармен жүйелі жұмыс, дыбыстарды акустикалық және артикуляциялық ерекшеліктері бойынша ажырату қабілеттерін дамыту, сөйлеудің әуезділік және интонациялық жағын дамыту);

- мектеп жасына дейінгі балалардың дыбыстық айтылу бұзылыстарының алдын алу және жою.

Сөйлеу тілі бұзылысын түзету кезең-кезеңімен және ретімен жүргізіледі: М.Е.Хватцев 4 кезеңді, О.В.Правдин мен О.А.Токарев – 3 кезеңді, Ф.Ф.Рау – 2 кезеңді анықтайды. Балалардың дыбыстық айтылуын қалыптастырудағы педагогикалық жұмыстың кезеңдерін қарастырайық:

I кезең – дайындық кезеңі. Бұл кезеңнің мақсаты дыбыстарды дұрыс қабылдауға және айтуға сөйлеу тілі және сөйлеу-есту анализаторын дайындау.

II кезеңі – бастапқы дыбыстарды айту дағдыларын қалыптастыру. Бұл кезеңнің мақсаты: бір, жалғыз дара дыбыстың дұрыс айтылуына қол жеткізу.

III-кезең - сөйлеудегі дыбыстарды бекіту кезеңі. Жаңа дыбысты бекіту және автоматтандыру үшін бала оны бір күн ішінде кем дегенде 10-20 сөз тіркесінде айтатындай жағдай жасай отырып, жүйелі жаттығулар жасау қажет. Дыбыс тұрақтылығы әр түрлі анализаторларды қолдану арқылы қамтамасыз етіледі: есту – жетекші анализатор ретінде, визуалды (артикуляцияны көрсету), тактильді діріл (саусақпен еріндерді сезіндіріп көрсету), кинестетикалық (р дыбысын шығарғанда тіл ұшының дірілдеуін сезіндіру).

IV кезең – коммуникативті дағдыларды қалыптастыру кезеңі. Бұл кезеңнің мақсаты – балада барлық қарым-қатынас жағдайында сөйлеу дыбыстарын дұрыс қолдану дағдыларын дамыту.

Мұғалімнің негізгі міндеттері:

- баланың сөйлеу дыбыстарын салыстыру, сонымен қатар дыбысты қою және ажырату қабілетін дамытуға барынша назар аудару және ұзақ, кешенді жұмыс жүргізу (алдымен дұрыс айтылған дыбыстар, кейін нақтыланған және түзетілген дыбыстар);

- жеке дара дұрыс айтылатын, бірақ шатастыратын немесе дыбыс жеткіліксіз ажыратылатын, анық емес дыбыстардың артикуляциясын пысықтау және нақтылау;

- балада жетіспейтін және жоқ дыбыстарды қою және сөйлеуге енгізу;

- дыбыстардың дифференциалды (акустикалық – артикуляциялық) сипаттамаларының жүйесін салыстыру және ажырату дағдыларын қалыптастыру;

- балаға қолжетімді дыбыстық талдау деңгейін бекіту, бірте-бірте тұрақты автоматтандырылған дағдыға әкелу, яғни балаға дыбыстық талдау жүргізілетін қысқартылған және жалпылама операцияларды үйрету, дыбыстарды анықтау қабілетін дамыту.

Есту арқылы қабылдаумен жұмыс жасағанда мұғалім балаға ұсынатын жаттығулардың біртіндеп орындалуын қатаң сақтау керек. Біріншіден, баланы басқа біреудің айтуы арқылы зерттелетін дыбысты ажырата білуге үйрету керек. Содан кейін сіз баланы біреудің айтуы арқылы ғана емес, сонымен қатар өз сөзінде де айтылған дыбысты ажыратуға үйретуі керек. Бала сөздегі (біреудің және өзінің сөйлеуінде) зерттелетін дыбысты өз бетінше ажыратуды үйренгеннен кейін ғана сөз құрамынан дыбыстарды ажырату, оларды бір-бірінен ажырату, салыстыру қабілеттерін дамытуға көшуге болады. Осылайша, автордың айтуы бойынша, дайындық кезеңінде біз дыбыстарды дұрыс шығаруға арналған артикуляциялық аппаратты қалыптастырамыз. Осы мақсатта дидактикалық ойындар қолданылады:

артикуляциялық аппаратты, ұсақ моториканы және дұрыс тыныс алуды дамыту жаттығулары [10].

Дыбыстың қате айтылуын түзету, жаңа дыбыс шығарудан кейінгі кезең; бірізді сөйлеуде дыбыстардың дұрыс айтылуын дамытуға бағытталған; берілген дыбысты буындарға, сөздерге, сөйлемдерге және дербес сөйлеуге біртіндеп енгізуден тұрады. Берілген дыбысты бала оны жеке дара анық айтып, көп рет қайталағанда ғана автоматтандыруға, яғни дағдыландыруға көшуге болады. Сіз буындар мен сөздерге әлі анық айтылмаған дыбысты алмауыңыз керек, өйткені бұл тек дұрыс емес дағдыларды бекітуге әкеледі. Қойылған дыбысты автоматтандыру қатаң дәйектілікпен жүзеге асырылуы керек: буын, сөз, сөз тіркесі, сөйлем, жүйелі сөйлеу.

Сөйлеу тілін түзету жұмысының алгоритмі келесі кезеңдерді қамтиды.

I. Дайындық кезеңі

Мақсаты: сөйлеу аппаратын және сөйлеу анализаторын дұрыс айту мен дыбысты қоюға дайындау.

Міндеттері: 1. Артикуляциялық аппараттың қозғалғыштығын дамыту. Ол бет және сөйлеу бұлшықеттерінің дифференциалды массажы, артикуляциялық жаттығулар арқылы жүзеге асырылады. Артикуляциялық жаттығулар мыналарды қамтиды:

- беттің мимикалық бұлшықеттеріне арналған жаттығулар;
- бет бұлшықеттеріне арналған жаттығулар,
- ерін, тіл бұлшықеттеріне арналған жаттығулар,
- төменгі жаққа арналған жаттығулар,
- жұтқыншақ және жұмсақ таңдай бұлшықеттеріне арналған жаттығулар.

Артикуляциялық гимнастиканы орындау кезінде келесі талаптарды сақтау қажет:

- қысқа мерзімді;
- қайталау;
- эртүрлі анализаторларға сүйену;

-статикалық жаттығулардан динамикалық жаттығуларға дейінгі жүйелілік. Көбінесе ата-аналар мен мамандар балалардың артикуляциялық жаттығуларды жасағысы келмейтінін айтады.

Себептері:

- балалар монотонды жаттығуларды күнделікті қайталаудан шаршайды;
- кейбір оқушыларға жаттығу үлкен қиындықпен беріледі;
- немесе үйреншікті жаттығулар қызықсыз болып көрінеді. Сол үшін мұндай жаттығу әрекеттерін түрлі қылып қызықты өткізуге болады. Еске түсірейік: балаларға не ұнайды?

Олар ерекше, көңілді және дәмді нәрсені жақсы көреді. Балаларға қызықты, әсіресе дәмді нәрсе табу қиын емес. Жазда бұл жаңа піскен жидектер мен жемістер болуы мүмкін. Қыста – джем, шырындар, жеміс-көкөніс пюресі. Сүт өнімдері - қаймақ, йогурт, бал немесе тіпті сұйық шоколад.

2. Сөйлеу кезіндегі тыныс алуды дамытуға мыналар жатады:

- диафрагматикалық тыныс алу дағдыларын дамыту;
- ауыз және мұрын арқылы дем шығару қабілетін дамыту;
- дем шығару күші мен ұзақтығын дамыту;
- қатты (қатты және күшті) және жәй (ұзын және тегіс) дем шығаруды, бағытталған дем шығаруды жүзеге асыру қабілетін дамыту;
- дем шығару кезінде сөйлеу қабілетін дамыту және сөйлеу кезінде дем шығаруды бөліп қарастыру керек. Осы дағдыларды дамыту үшін біз оқушылар үшін қызықты ойындарды таңдадық.

3. Негізгі тірек дыбыстардың артикуляциясын нақтылау:

Бұзылуларға байланысты әртүрлі негізгі-тірек дыбыстар болуы мүмкін. Логопедия үшін негізгі-тірек дыбыстар түсінігі маңызды. Бұл артикуляциясы бұзылған дыбыстарға ұқсас (шығу орны немесе әдісі), бірақ бала нақты, дұрыс айтатын дыбыстар.

4. Есту зейінін, естіп есте сақтауын және фонематикалық қабылдауды дамыту:

- сөздік емес дыбыстарды ажырату;
- дыбыстың биіктігін ажырата білу қабілеттерін дамыту,
- дауыс күші мен тембрін дамыту;
- дыбысталуы ұқсас сөздерді ажырату;
- буындарды ажырату;
- дыбыстың айтылуы мен көрнекі таңба арасындағы байланыс;
- дыбыстық талдаудың негізгі дағдыларын дамыту.

5. Ұсақ моториканы дамыту

Әдетте, балалар моторикасы әлсіз, қолдың ұсақ моторикасы бастапқыда бұзылыстармен қалыптасады, артикуляциялық моторика, қозғалыстардың баяулығы және дыбысты айтуы шектеледі. Барлық осы бұзушылықтарды түзету көп уақыт пен күшті талап етеді. Балалардың артикуляциялық аппаратын дыбыс шығаруға дайындауда жақсы нәтижелерге жету үшін биоэнергопластика әдісін артикуляциялық гимнастикамен бірге тәжірибеде қолдану маңызды. Биоэнергопластика – бұл қолдың төменгі жақпен, ерінмен немесе тілмен бір мезгілде қимылы. Артикуляциялық жаттығуды орындау кезінде қол тілдің, төменгі жақтың немесе еріннің қай жерде және қандай қалыпта орналасқанын көрсетеді.

II. Бастапқы сөйлеу тілі дағдыларының қалыптасу кезеңі

1. Дыбыс шығару

Мақсаты: Жеке дара дыбысты дұрыс айтуға үйрету. Жұмыстың мазмұны: дайындық кезеңінде өңделген артикуляциялық аппарат мүшелерінің қимылдары мен позицияларын біріктіру және берілген дыбысқа артикуляциялық негіз жасау, ауа ағыны мен дауысты қосу (үнді және ұяң дыбыстар үшін), жеке дара дыбысты айтуға жаттықтыру.

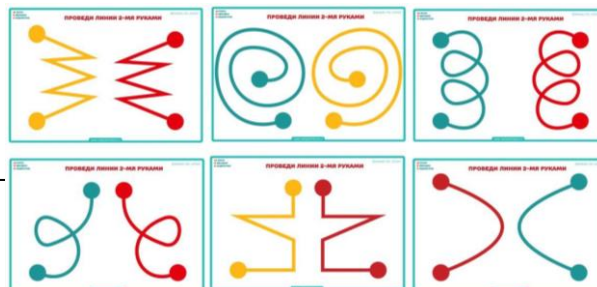
Дыбысты дағдыландыру. Кез келген автоматтандырылған бұлшықет қозғалысы алдымен ой-сананың қатысуымен орындалады. Бір қозғалысты бірнеше рет қайталау бұл қозғалысты оған көп күш жұмсамай, бейсаналы түрде орындауға мүмкіндік береді. Бұл «динамикалық стереотип», «автоматизм» деп аталады. Физиологиялық тұрғыдан алғанда дыбысты дағдыландыру кезеңі әртүрлі сөйлеу материалында шартты рефлекторлық сөйлеу-моторлық байланыстарды бекіту болып табылады. Қойылған дыбыс әлі де өте әлсіз, дыбысты шартты рефлекстік байланыссыз бекіту дыбыстың анық болмай, бұзылуына алып келеді. Дыбысты дағдыландыру яғни машықтандыру кезеңінің мақсаты - баланы бұрыннан қойылған дыбысты дұрыс айтуға үйрету. Өздеріңіз білетіндей, айтылу алдымен жеке дара, кейін буын, сөз, сөз тіркестерінде бекітіледі. Дыбыстардың айтылуында бұзылысы бар балаларда сөздердің, сөйлемдердің және т.б. дұрыс айтылмаудың бекітілген стереотиптері болады. Дыбысты дағдыландыру ішкі тежелу процесін белсенді қолдануды, дұрыс және бұрыс артикуляциялық заңдылықтарды ажырата білуді талап етеді.

Ол қарапайымнан күрделіге қарай принцип бойынша жүзеге асырылады. Берілген дыбысты бала ұзақ немесе бірнеше рет қайталау арқылы толық дұрыс және анық айтқанда ғана берілген дыбысты дағдыландыруға көшуге болады. Ешбір жағдайда буындар мен сөздерге әлі анық айтылмаған дыбысты енгізбеу керек, өйткені бұл тек дұрыс емес дағдылардың тууына әкеледі және сөйлеу тілін жақсартпайды.

Дыбыстарды дағдыландыруға арналған көптеген жаттығулар мен ойындар бар.

Дыбысты ажырату. Бұл кезеңнің мақсаты: оқушыны ұқсас дыбыстарды ажырата білуге және өз сөйлеу тілінде дұрыс қолдана білуге үйрету. Мазмұны: ұқсас дыбыстарды моторлы және акустикалық ерекшеліктеріне қарай алдымен жеке дара күйде, содан кейін буын, сөз, сөйлем және өз сөйлеу тілінде біртіндеп, дәйекті түрде ажырату керек.

Дыбыстарды қою және оларды дағдыландыру кезеңінде дұрыс фонематикалық көріністерді қалыптастыру жұмыстары жүргізіледі. Дыбыстарды ажырату кезеңінде

М.Ф.Фомичева бойынша дыбыстарды ажырату әдістері қолданылады:

-Ажырататын дыбыстардың артикуляциясын көрсету техникасы (формалары: көру, есту, кинестетикалық, тактильді).

Дәстүрлі түрде үш тілдік операцияны қамтитын фонематикалық талдау әдістері

- фонематикалық талдау (сөздің фонындағы дыбысты бөлу, дыбыстың басқа дыбыстарға қатысты орнын анықтау, т.б.);

- фонематикалық синтез (берілген дыбыс тізбегінен сөз құрастыру, берілген дыбыс саны бар сөздер құрастыру және т.б.);

- фонематикалық көріністер.

- дыбыстар мен әріптер арасындағы байланысты қабылдау.

Біздің мақалада есту қабілеті бұзылған балалардың үнді дыбыстарын дағдыландыру кезеңінде нейроойындарды қолдануды көрсеткіміз келеді.

Жұмысыңызда «екі жақта бірдей қайталанған суретті» қолдануға болады. Бұл бала бір уақытта екі қолымен симметриялы сызықтарды, спиральдарды, иректерді, сегіздік фигураларды сызып, бізге қажетті дыбысты, сөзді, сөз тіркестерін немесе сөйлемдерді айтатын әдіс.

Нұсқау ретінде сіз балаға екі қолымен симметриялы бұйра сызықтар сызатын немесе мәрмәр тастармен жолдарды салатын тапсырмалары бар нейрожолдарды пайдалана аласыз. Дыбысты дағдыландыру кезінде нейрожолдарды қолданудың тағы бір нұсқасы - дыбысты (сөзді) екі қолдың жолдар бойымен бір мезгілде қозғалысымен, бірақ әртүрлі бағытта айтқызсаңыз болады.

Дағдыландыру бойынша жұмыс істеу кезінде жарты шараралық тақталарды да пайдалануға болады. Осы нұсқаулықта ойындардың әртүрлі нұсқалары бар:

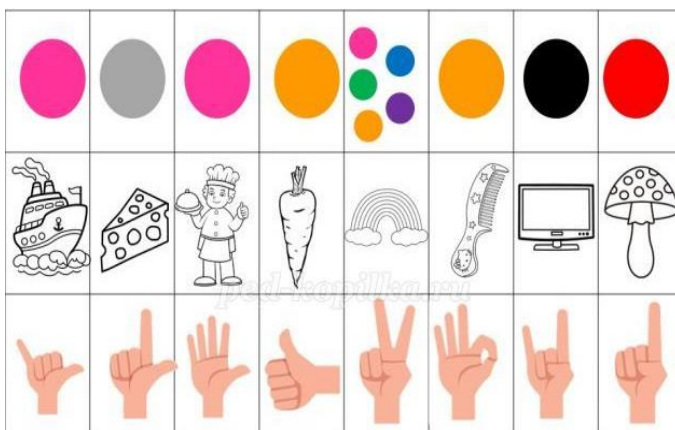
• Бала арнайы жүргізетін заттар көмегімен кезектесіп сол немесе оң қолмен, сонымен қатар екі қолмен бір уақытта лабиринт бойымен жүргізеді.

• Бала сол және оң қолдарымен бір уақытта маркерлерді пайдаланып, арнайы карталарда әртүрлі тапсырмаларды орындайды.

• Бала лабиринттегі тесіктер бойымен жіпті алдымен сол қолымен, содан кейін оң қолымен, содан кейін екі қолымен бір уақытта өткізіп отырады.

Бірақ сезімін және жарты шараралық өзара әрекеттесуді дамыту үшін «жұдырық

алақан» ойынын қолдануға болады. Қандай сурет көрсетілгеніне байланысты (алақан немесе жұдырық) ырғақты музыкаға қол қимылдарын жасау керек (алақанды ұру немесе жұдырықты үстелге ұру). Бұл жаттығу баланың оны қалай орындайтынына байланысты қарапайымнан күрделіге дейін өзгеруі мүмкін. Бұл ойынды буындардағы, сөздердегі дыбыстарды дағдыландыру, сонымен қатар дыбыстарды ажырату үшін де пайдалануға болады.

Сөздердегі дыбыстарды дағдыландыру үшін бірнеше ойын опцияларын пайдалануға болады.

1-Нұсқа . Ересек адам сөзді атайды. Бала өзі қалаған суретті бір уақытта картаның сол және оң жағынан іздейді.

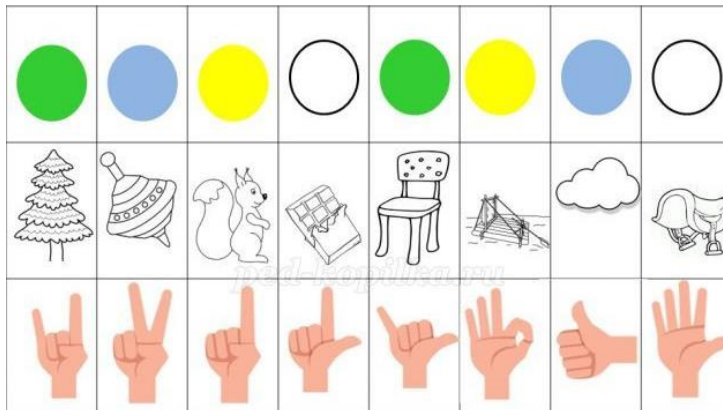
Әрі қарай саусақтарымен қажетті суреттерді көрсетіп, аталған сөзді қайталайды.

2-нұсқа. Бала атауы бірдей суреттерді іздейді және бір уақытта екі қолының сұқ саусақтарымен оларды көрсетеді, сонымен бірге ересек адамның көмегінсіз берілген сөзді атайды.

3-нұсқа. Карточканың екі жағындағы атауы бірдей заттарды салыстыра отырып, осы заттардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын атайды.

Сөздердегі үнді дыбыстарды дағдыландыру үшін бала бір уақытта суреттің атын атайды, оған керекті сын есімді сәйкестендіріп, қолымен сәйкес тұрған саусақ қимылын көрсетеді. Содан кейін екінші қолымен де тура солай тапсырманы орындайды.

[Р] дыбысын дағдыландыруға арналған сөйлеу материалы : қызғылт пароход, сары ірімшік, қызғылт сары сәбіз, түрлі-түсті кемпіркөсақ, сары тарақ, қара теледидар, қызыл саңырауқұлақ.[Л]

дыбысын дағдыландыруға арналған сөйлеу материалы. Жасыл шырша, ақ шоколад, жасыл орындық, көк бұлт.

Талқылау. Сонымен, нашар еститін оқушыларда үнді дыбыстарын айтылуындағы бұзушылықтарды түзету жұмысы жалпы педагогикалық қағидаларға және ең алдымен жеңілден қиынға біртіндеп көшуге, материалды саналы меңгеруге, жас ерекшеліктеріне байланысты қабілеттерді ескеруге негізделген. Егер бала еліктеу (мысал) арқылы да дыбысты (жеке дара, буында немесе сөзде) айта алмаса, оған дыбысты түзетудің толық циклі - дайындық, дағдыландыру және ажырату қажет. Ойындар мен нейрожаттығулардың көмегімен дыбыстарды дағдыландыру және ажырату жұмысын түрлендіруге болады. Олар ойлау мен сөйлеуді дамытуға да оң әсерін береді.

Қорытынды. Үнді дыбыстарының айтылуындағы бұзушылықтар дер кезінде анықталып, түзетілмесе, олар баланың жасы ұлғайған сайын қиындай түседі. Сонымен қатар, сіз өз жұмысыңызда биоэнергопластика әдістерін қамтитын жаттығуларды пайдалана аласыз (қол мен тілдің үйлесімі). Бұл жаттығулар осы кезеңде қажетті артикуляциялық аппарат мүшелерінің кинестетикалық позиция сезімдері қалыптасуына ықпал етеді. Бұл әдіске мысал ретінде «Сылақшы» жаттығуын қолдануға болады. Және нейрожаттығулар арқылы үнді дыбыстарын дағдыландырып, ажыратуға болады. Жеке сабақтар баланың қызығушылығын оятатындай, қызықты жүргізілгені дұрыс.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Логопедия. 3-е изд., перераб. и доп. / Под редакцией Волковой Л.С., Шаховской С.Н. - М.: Владос, 2002.
2. Алексеева, М.М., Вопросы обучения правильному звукопроизношению у детей дошкольного возраста / М.М. Алексеева - М.: Велес, 2005.
3. Волкова, Л.С., Логопедия. Учебник для студентов дефектологических факультетов педагогических высших учебных заведений / Под ред. Л.С. Волковой, С.Н. Шаховской . - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: ВЛАДОС, 2004
4. Жукова, Н.С., Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников/ Жукова, Н.С., Мастюкова, Е.М., Филочева, Т.Б. – Екатеринбург: Литур, 2014
5. Лалаева, Р.И. Методика психолингвистического исследования нарушений речи: Учебно-методическое пособие. - СПб.: Наука-Питер